

BÜYÜK HUN DEVLETİNİN KURULUŞUNDAN ÖNCE KUZEY ÇİN'İN ETNOLOJİSİ HAKKINDA

Dr. BAHAEDDİN ÖGEL

Genel Türk Tarihi Asistanı

Çin kaynaklarında Türk veya Türklüğü muhtemel olan kavimlerden bahseden kayıtlar ancak Han sülâlesinden itibaren başlamaktadır. Hsiung-nu'lar¹ veya diğer Orta Asya kabileleri, Han sülâlesinden evvel mevcut değiller miydi? Hanlardan itibaren² kavim adlarının ayrı Çin karakterleriyle yazılmaları sebebiyle daha eski kaynaklarda zikredilen adlarla münasebet tesis etmek imkânsızlaşmıştır. M. ö. 3. asırda, kaynaklardaki tabirlerin değişmesi sebebiyle eski tarihi ve etnik zincirin kopmuş bir devirdir. Bununla beraber Han sülâlesinden evvelki devirlerde Çin'in kuzeyindeki kavimlerin bir tablosunu yapmak lâzımdır. Biz bu denememizde merkezi sikleti Yü adlı yer ve kavim ismiyle, komşuları üzerinde toplayarak, etnik grupları —bunlarla münasebetlerine göre— tespitte çalıştık. Çalışmamızın neticesi haritamızda hülâsa edilmiştir. Bunlara ait problemleri birer birer ele aldık ve incelemeğe gayret ettik. Bu sahadaki çalışmalar ilerledikçe, ismi geçen kavimler hakkındaki bilgilerin sonradan tarih sahnesine çıkan halklarla birleştirilmesi mümkün olacaktır.

A) Batı Wu ve Yü meselesi

Yukarıda da kaydettiğimiz gibi Yü kelimesinin klâsik Çin kaynaklarında pek çok değişik manâları vardır. Biz burâda yalnız eski bir Türk oymağı olması muhtemel olan Yü üzerinde duracağız³. Kaynaklar, eski Çin prenslerinin istilâlarını anlatırken⁴ Batı Wu adlı bir yerdén de bahsetmektedirler. Prensın takip ettiği yolu tetkik ederek Batı

¹ Türkiyedeki Sinoloji tedrisi, hemen hemen beynelmileleşmiş Giles-Wade transkripsiyonuna göre yapılmıştır. Bu sebeple «Hsiung-nu» kelimesindeki «s», telaffuz sırasında okunmaz. Yalnız «h» ye bir hafiflik verir.

² Han sülâlesi M. ö. 206 senesinde kurulmuştur.

³ Bu saha üzerinde bizden evvel Wang Kuo-wei, Haloun, Kuwabara, Ogsawa çalışmışlardır. Yeri geldikçe onların etüdlerini zikredeceğiz.

⁴ Kaynaklarımızın en önemlisi Kuoh-yüdür. Kuoh-yü, Ch'i pirenisi Huan'ın seferlerinden bahsederken, Batıda beyaz Tih'leri cezalandırarak yerlerinden attığını kaydeder (Kuoh-yü, 6,9a-11; Haloun, *Seit wann kannten die chinesen die tocharer oder Indogermanen überhaupt*, s. 83.) Bundan sonra Batı Ho'ya gidiyor. Şal ve sandalları hazırlatıp nehri geçiyor. Shih-ch'ên'e kadar gidiyor. Metinlerde muhtelif yazılışları bulunan Pi-ni dağından T'ai-hang'a geçiyor. Metne göre Hsia üzerine elini koyuyor. Batıda Akan Kum ve Batı Wu'yu hakimiyeti altına alıyor. Akan Kum, Göbi çölüdür.

Wu'nun neresi olduğunu bulmağa muvaffak olabiliyoruz. Kaynaklarımızın bir kısmının sahte olmasına rağmen, Batı Wu'nun Gobi çölü civarında bulunduğunu sıhhatle tespit edebiliyoruz⁵.

İlk Çin vekayinâmesinde Batı Yü hakkında bilgi bulabiliyoruz⁶. Burası eski bir Çin prensine⁷ zeamet olarak veriliyor. Ve bu suretle prensin isminin ilk karakteri yerin ismi olarak kalıyor. Bu yerin, bugünkü *Şansi'nin güney-batısında An-i yakınlarında* olması çok muhtemeldir⁸.

Her ne kadar Batı Yü ile Wu arasında ayniyet bulunup bulunmadığını tespit edemiyorsak da Çin'in kuzeyinde Çinli olmayan bu adlarla anılan iki yerin bulunduğunu açıkça görebiliyoruz.

B) Ch'i Wu-shih

Ch'ih Wu-shih'lere ait en esaslı vesika şudur :

" İmparator⁹ beş günde Ch'un - shan'a¹⁰ geldi ve asmolu bahçede (Hsien-pu)¹¹ ahfada kalmak üzere taştan bir abide yaptırdı. (Dokuzuncu günde) batıyı tedip etti. (Bir gün sonra) Ch'ih-wu'lara geldi. Ch'ih-wu halkı imparatora 1000 ölçü şarap, 900 yenecek at, 100 yük darı ve buğday takdim ettiler. İmparator Chi-fu'yu kabul edip Ch'ih-wu ailesinin atasının Chou'lardan çıktığını ; Ta-wang Tan-fu'nun ilk olarak Batı memleketlerinin (hükümdarlığını) yaptığı zamanda onun büyük oğlunu kendisinin Doğu Wu derebeyi yaptığını söyledi. Cezaların altın kılıçla verilmesini emretti. (Bu devirde), Chou'lar Yeşim taşı kılıç kullanıyorlardı. (Bir nedimini) Ch'un-shan'daki Fên'e derebeyi yaptı. Ve (onu) büyük kızı ile evlendirdi. Cezaların yeşim taşı kılıçla verilmesini emretti

⁵ Kuan-tse'da batı Wu'ya ait bilgi bulunmaktadır. Bu kısmın sonradan ilâve edilmiş olması çok muhtemeldir. Halun, bu kısmın tamamen sahte olduğu fikrinde-dir. Bu husus bizim etüdümüzü ihlâl edecek bir vaziyette değildir. Burada da Kuoh-yü'deki gibi «Batı Akan Kum ve Batı Wu'ya gittim.» cümlesi bulunmaktadır. Pirens Huan'ın ağzından çıkmaktadır (Kuan-tse, 18 (20)). Her iki kaynak da birbirlerini teyid eder.

⁶ Chou pirenisi Yü-ch'ung'a, Chou devletinin kuzeyinde bulunan bir yer veriliyor. Ve bu pirenin ismine izafeten, o yerin ismi bundan sonra Yü olarak kalıyor. Shih-chi'ye göre bu yerin eski ismi Hsia-hsü imiş (Shih-chi, 31; 1b; Tercümesi: M. H. IV, not. 3, 1, 2). Hsia-hsü'nün Ta-hsia olduğunu ve bu sebeple de Ta-hsia = Yü-çi olması icap ettiğini ileri süren gayri ilmi nazariyeler de görülür (An-yang Fa-chüeh pao-ka'o, 544).

⁷ Bu pirenis Yü-ch'ung'dur.

⁸ Shih-chi'yi şerheden zata göre Hsia-hsü, An-i'dir. Yü ise An-i'nin cenubundadır. Chavannes'a göre bu yer, bugünkü P'ing-lu'nun kuzey doğusundadır (M. H. IV, 3, not. 2). Meşhur Fransız Sinoloğu Couvreur'un Chou-king tercümesine ilâve ettiği haritada görülür.

⁹ Mu, imparator değil; bir prenstir.

¹⁰ Bu dağ, aşağıda da geçecektir.

¹¹ Asmalı bahçe, bir nevi efsanevi Çin cennetidir.

Ch'ih-wu'lara hediye ettiği kıymetli şeylerden : Dört siyah araba, 40 külçe sarı altın, 50 istridye dizisi, 300 inci vardı. Bundan sonra diz çöküp kabul edildiler Shan dünyanın en iyi dağıdır. Kıymetli yeşim taşı ve uğurlu buğday buradadır ¹². Ot ve ağaçları en iyi (cinstendir). İmparator (Mu), burasını da hâkimiyeti altına alıp uğurlu başakla birlikte Çine döndü ve orada dikti. İmparator beş gün burada kalıp (Ch'un-shan'ın aşağısına gitti. Kuang-lo ve Ch'ih-wu'ların Ch'i'si ¹³ imparatora (iki cariyesiyle) birlikte güzel bir kız takdim etti. Ch'ih-wu güzeller diyarındır. Kıymetli yeşim taşları da bunlardadır İmparator acele olarak kuzeye döndü ve Yang-shuei'i ¹⁴ geçti. (Bir gün sonra) Ts'ao-nu halkından Hsi, imparatora şarap sundu. İmparator, Yang-shuei'in yukarısına gitti. 900 iyi at, 7000 koyun ve sığır, 100 araba pirinç sundular İmparator bundan sonra Ts'ao-nu'lardan Hsi'ye hediyeler verdi. (Bu hediyeler) altından geyik, 40 istridye vs. İmparator bundan sonra Kara su'nun batı nehrini, Ch'ang-kung'a derebeylik olarak verdi. Hung-lu'nun yukarisındadır. Ve Chou reislerinden sayılırdı. İmparator buraya Liu-kuoh dedi. Kuzeyi tedip edip doğuya döndü. (İki gün sonra) Karasu'ya geldi. Batı çölünün yağmur yağdıran Hung-lu'ları buradadır. Yedi gün kaldı. İmparator kuzeyi tedip ederek doğuya döndü. Bundan sonra Kara suyu takiple (iki gün sonra) nefrit dağları kümesine geldi. Burada oturan . . . Chi halkı tarafından muhafaza edilir ¹⁵. Yeşim taşı dağları kümesi, tarlaları bir yayladadır. Tehlikeli değildir ¹⁶.

Batı ilim aleminde, ilk tam tercümesi bizim tarafımızdan yapılan bu vesikada görüldüğü üzere Ch'ih-wu'dan bütün nefrit dağlarının toplandığı yere kadar on veya on bir gün süren bir mesafe bulunmaktadır. Bu uzaklık Çinde ve bilhassa nispeten dağlık olan Kansu bölgesinde ve Mu'nun yaşadığı o zamanlarda fazla sayılamaz? Esasen Mu T'ien-tse chuan'ın metninde bir istikrar aramak zordur. Gerek hadiselerin sıralanışında ve gerekse dil bakımından bir çok tezatlarla rastlamaktayız. Ch'ih-wu ve Hsien-pu Cenneti Ch'un-shan dağı yanına konmaktadır. Ch'un-shan'ın aşağıda da göreceğimiz gibi yeşim taşıyla ilgisi vardır. İkinci vaziyet, Yüe-çi'lerle ilgi ihtimalini kuvvetlendirir. Ses benzerliği de vardır ¹⁷. Fakat şunu söylemek isteriz ki bu birlik, şimdilik çok karanlık ve şüphelidir. İlerde aydınla-

¹² Kellesi birkaç tane olan bir nevi başakmış.

¹³ Metinde kızların adı da vardır. Fakat biz tercüme etmedik.

¹⁴ Metnin şarihine göre Yang suyu, K'un-lun dağının batı-kuzeyinden çıkıp doğuya akar.

¹⁵ Ogawa'ya göre kaybolan karakter Yü'dür.

¹⁶ Mu T'ien-tse Chuan, 2, 6 B.

¹⁷ Karlgren'in buluşlarına göre.

tilabileceğini de ümit etmiyoruz. Ch'in pirenisi Mu'nun bu seferlerinden ve onları M. Ö. 659-21 de hakimiyet altına aldıklarından Shih-chi ve Han-shu da bahseder¹⁸. Mu T'ien-tse chuan'ın bu sefere ait metni oldukça bozuktur. Bazı kelimeler, kısmen veya büsbütün silinmiştir. Japon alimi Ogawa, yukardaki tercümemizin son kısmına doğru (.....chi) olarak gösterdiğimiz silinmiş kelimeyi Yü-chi ile birleştirmek istiyor. Bu problemin münakaşasını biraz sonra yapacağız. Muhtelif yazılışlarına rastladığımız Ch'i-wu'ların yerini kat'i olarak tespit de hemen hemen imkânsızdır¹⁹.

C) Yü-chi

İ-chou-shu'yu şerheden Ho Ch'iu-t'ao Yüe-çi'lerin kuzey batıda olduğunu ve Yü-chi kavminin de Yüe-çi'lerle aynı kavim olduğunu ileri sürer. Bilâhare büyük Çin alimi Wang Kuo-wei bu nazariyeyi muhtelif eserlerinde canlandırmış ve bu ayniyetin sıhhatını ısrarla ileri sürmüştür. Biz de burada Wang Kuo-wei'in nazariyesine inanmaktan başka bir şey yapamayacağız. Gözden geçirdiğimiz kaynaklar bize bu fikri veriyor. Buna rağmen bu problem bizce tam olarak halledilmiş olamaz. Çünkü bir çok karanlık ve noksan yerler mevcuttur. Muhtelif kaynakların bize verdiği bilgi Yü-chi'leri muhtelif ve ayrı yerlerde göstermektedir. Biz bu etüdümüzde, kaynaklarda gösterilen yerlere göre kavmin yayılış sahasının haritasını tesbite çalıştık. Kaynakların gösterdiklerini coğrafi saha bakımından sıralıyarak mütalea edeceğiz.

1. İ-Chou-shu'ya göre Yü'ler

İ Chou-shu: 7 (59) da, bize bir kavimler listesi verilmektedir. Bunun içinde, Yü-chi'lerin de ismi geçiyor. Metin tam olarak orijinal ve kullanılabilir sıhhatta değildir. Haloun'a göre bu metin M. ö. 300 den evvel yazılmamıştır. Bu kısmı sonradan ilâve edilmiştir. Fakat ilâve edilmiş tarihinin de eski olması bizi, bu vesikayı tarihî bir kaynak olarak kullanmaktan alıkoyamaz. Belgenin tam tercümesi şöyledir. Bu tercüme, ilim aleminde yapılmış ilk tam tercümesidir.

"Kuzeydeki taraçaların doğusunda²⁰: Kao barbarları, avurtları bez gibi olan koyunlar getirirler. Bu bezli koyunlar (bildiğimiz) gibidirler. Yalnız boynuzları dört tanedir.

Tuh-luh'lar bir nevi hayvan²¹ ve boş mahmuzlu (?) hayvanlar²² getirirler. Bunlar iyi yürürler.

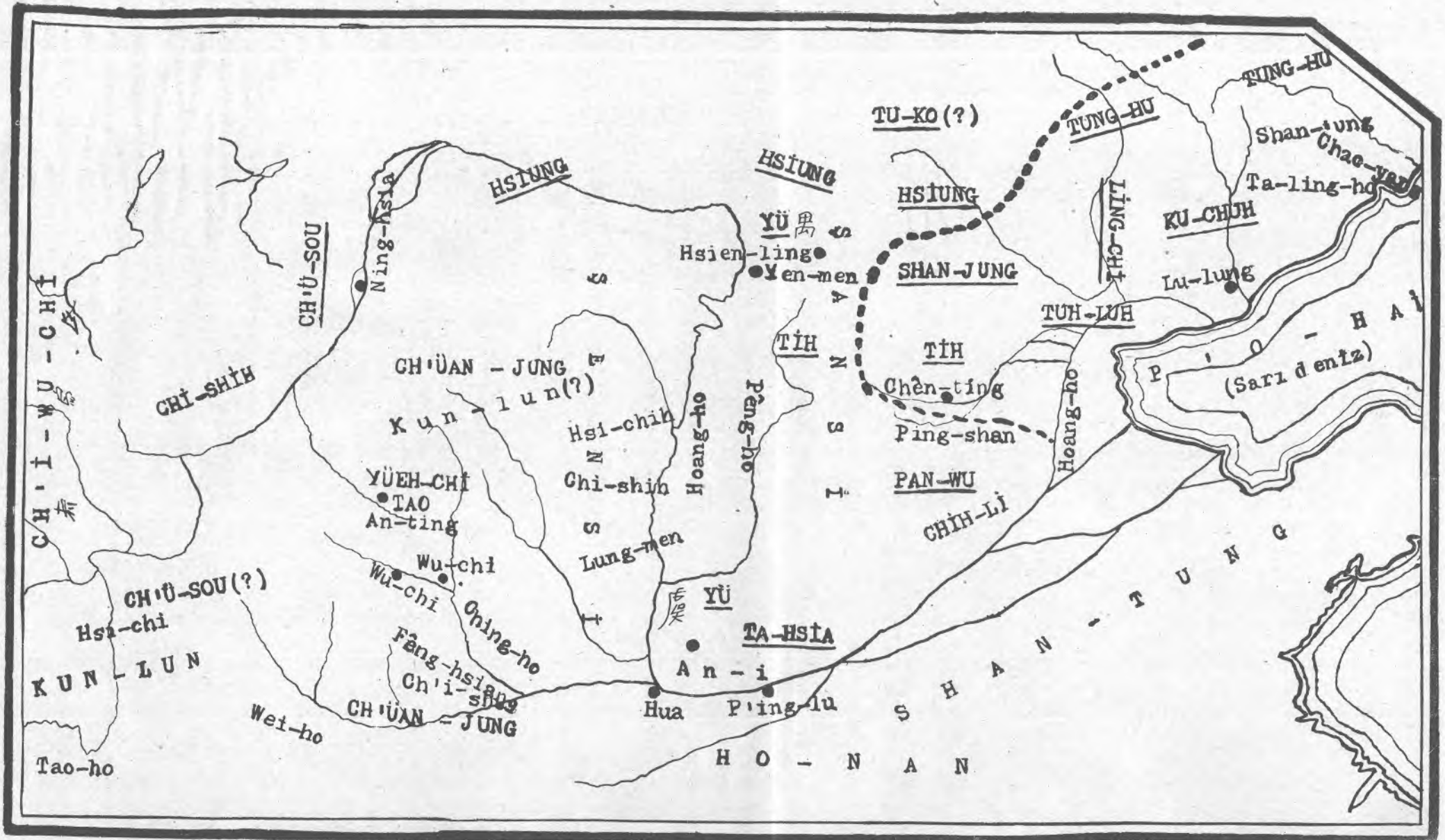
¹⁸ Shih-chi, 129, 3a; Han-shu, 91a, 3a.

¹⁹ Prof. Eberhard'a göre gramer bakımından bu, imkânsızdır.

²⁰ Bu taraça Çin'in kuzey kısımlarındadır.

²¹ Metinde Kung-kung yazılmaktadır. Bu, Sze-ch'uan'da bir yer adıdır. Şarih, bunun bir hayvan ismi olduğunu söylüyor.

²² Şerheden, Chü-hsü'ye benzeyen K'ung-k'ung diye kaydediyor. Metinde Chü-hsü'dür.

Büyük Hun Devletinden evvelki Kuzey Çinin etnolojik haritası
 (The ethnological map of Northern China before Mao-tun's State)

*Ku-chuh'lar boş mahmuzlu hayvan*²³;
*Pu-ling-chi'ler siyah tilki*²⁴
Pu-t'u-ho'lar koyu renkte ayı;
Tung-hu'lar bir nevi sarı ayı;²⁵
Shan-jung'lar fasulya getirirler.

Onların batısında:

Pan-wu'lar beyaz kaplan;
T'u-chou'lar siyah pars;
Yü-chih'ler T'ao-t'ao atları;
Ta-hsia vahşi beyaz sığırlar;²⁶

*Ch'üan-jung'lar, gözleri altın sarısı vücudu beyaz, kırmızı yelesi benekli atlar-ki adı Ku-hoang'dır. Shu-chu'lar bir nevi küçük sığırlar olan Mei sığırları; Hsiung barbarları dört ayak*²⁷ *yüksekliğinde büyük vücutlu kurnaz köpekler getirirler.*

Bunların (yani kavimlerin) hepsi kuzeylidirler..»

Yukarda adı geçen boylar M. Ö. 1000 de yaşaması icap eden, Chou pirenslерinden Ch'eng-wang'a tabi boy ve prensliklerdir. listedeki bazı eksiklik ve fazlalıkların mevcudiyeti listenin tarihlenmesini M. Ö. 300 e kadar indirmiştir. En eski boyların hangilerinin olduğu tespiti imkânsızdır.

Yukardaki sıra Ch'eng-wang'a tabi olan kavimlerin doğutan batıya doğru sayılan kuzey sırasıdır. Bundan başka kuzey doğudan güney doğuya; kuzey batıdan güney batıya olmak üzere iki sıra daha vardır. Bizi ilgilendirmediklerinden ayrıca hahsetmeyeceğiz. Tercümesini yaptığımız listede iki ayrı kısım görülmektedir.

Listenin sırası, Doğu ve batı kavimleri olmak üzere iki sınıfa göre yapılmıştır. Batı kabileleri, Pan-wu'lardan itibaren başlamaktadır. Bunların yayılış sahaları hususî olarak yaptığımız haritada görülmektedir. Bu listedeki Yü-chi'lerin yerini tespit edebilmek için diğer kavimlerin yerini bilmek lâzımdır.

1. Kao-i: Kao barbarları; Kao-li-ko da denir. Korada oturlar. Koralıdır.

2. Tuh-luh: Ta-hsia'nın yerini tespit için Haloun bu kavim üzerinde oldukça çalışmıştır. Biz burada bununla ayrıca uğraşmıyacağız. Han-shu'nun kayıtlarına göre Ming bataklığı civarında oldukları anlaşılmaktadır. Ming bataklığı Choh-chou'un on beş li

²³ Şarih, eşeğe benzeyen bir nevi hayvan olduğunu yazıyor.

²⁴ Şarih, Pu sözünün tilki olduğunu yazıyor.

²⁵ Metinde çok aşikâr olduğu halde, Haloun bunu yanlış olarak mütelea etmişti. (Tocharer, 123).

²⁶ Franke, vahşi beyaz yağlı diye tercüme ediyor.

²⁷ Hsiung'lar Hunların ceddidir.

batısındadır²⁸. Choh-luh ile aralarında bir yazılış benzerliği de vardır. Bu sebeple yukardaki nazariye daha kuvvetlenmiş olur. Eski mahallî kronikler, Hai-jung (Huai-lai) yakınında olduğunu söylüyorlar. Bütün rivayetlerin gösterdiği saha aynı coğrafi bölgededir.

3. Ku-chuh: Han-shu'nun 28 b Ti-li-ch'in şerhedene göre, Ling-chi ile aynı yerdedir. Mahalli kroniklere göre Lu-Lung'un 15 li güneyinde bulunduğunu tespit edebiliyoruz. Eski Lu-lung, bu günkü Yung-ping ve Luan civarındadır.

4. Pu-ling-chi: Ku-chuh ile aynı yerdedir.

5. (Pu)-Tu-ho filozof Me-ti'nin eserinde, Çinliler tarafından bu kavmi mağlup edilmeleri dolayısıyla geçiyor²⁹. Pu-ling-chi kelimesinde de görüldüğü gibi sonradan düşmüş bir ektir. Kuan-tze'da da geçer. Wei zamanında Ta-ling-ho büyük kıvrımında -takriben-Chao-yang-fu'da görülüyor. Han zamanında yazılışı değişerek Fêng-t'ien eyaletinde görülüyor³⁰. Bunlar, esas itibarıyla bir Hsien-pi kabilesidirler.

6. T'unghu, kuzey kavimlerinin çok meşhurlarından biridir. Hsiung'ların doğusunda bulunurlar³¹. Nitekim Mao-tun, Tung-hu'lara taarruzunda, üzerlerine doğrudan doğruya gitti. Hsiung-nu'lar Şan-si kuzeyine kadar yayılıyorlardı. Bu duruma göre, Tung-hu'ların yukarda saydığımız kavimlere komşu olmaları gerekmektedir.

7. Shan-jung: Yani dağ barbarları³², dar bir mntıkayı değil, bilâkis çok geniş bir mntakayı işgal ederler. Ku-chuh ve Ling-chi ile komşu oldukları görülüyor. Tso-chuan ve Ch'un-ch'iu'nun ifadelerinden, bunların olmaktan ziyade coğrafi bir sahayı gösterdiklerini anlıyoruz. Metinde fasulye getirdiklerinden bahsedilmesi, Kuan-tse'nin kaydına da uygundur. Kuan-tse, bunların barbar fasulyeleri yetiştirdiklerini yazıyor³³.

8. Tih: Çok meşhur olan bu kavimlerin Chên-ting-fu civarında kaldıkları çok muhtemeldir³⁴. Burada oturdukları tarih, yedinci asrın ikinci yarısındadır.

9. Pan-wu: Haloun'un incelemelerine göre P'ing-shan'ın 18 li doğusunda Kia-yang-ch'eng'dedir³⁵.

²⁸ A. Forke, *Me-ti*, 272 - 273 ve not. 6; Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, 24; Muhtelif yazılışları vardır. bk. Forke, *aynı eser*, 272, not. 6.

²⁹ Ch'ung-kuo-kin-ti-ming-ta-tzu-t'ien, 699.

³⁰ T'ung-chih, 199, s. 3180 c.

³¹ Tso-chuan, *Legge tercümesi*; V/prol. 120; Ch'un-ch'iu, 252.

³² Prof. Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, 39.

³³ T'ai p'ing-yü-lan, 841, 3b.

³⁴ Haloun, *Tocharer*, 128 129.

³⁵ Ch'un-ch'iu, Forkede aynı yer.

10. T'u-chou: kim olduklarını bilmiyoruz. Sayın Profesör Eberhard, Kuzey kavimlerinden Tu-ko yazılış ile bir benzerlikten bahsettilerse de buna kendileri de kat'i olarak emin değildiler.

11. Yü-chi: Herhalde Yüe-çi'lerdi. Bunların yerinin neresi olduğunu biraz sonra söyleyeceğiz.

12. Ch'üan-jung: bunlar hakkında en iyi kaynağımız Ch'un-ch'iu'dur³⁶; Eski zamanlarda Wei-ho'nun yukarı kısımlarında oturuyorlardı. 660-636'da tazyikle inmeğe mecbur oldular. Fakat izleri, Wei-ho'nun yukarı kısmından kolaylıkla silinmedi³⁷.

13. Shu-chu: bu kabileyi tanımıyoruz.

14. Hsiung barbarları: Hsiung-nu'lardır. 318³⁸ de bu adla tarih sahnesinde görünüyorlar. Şensi, Şansi, Chih-li'nin kuzeyinde rol oynarlar.

15. Ta-hsia: bunun yerini kat'i olarak biliyoruz. Yukarda gösterdiğimiz gibi batı Yü'nün yerile aynıdır.

Bu duruma göre güneyde Ta-hsia ve Pan-wu çevresinden kuzeye doğru-sarı nehir boyunca çıkan bölgede Yü'yü aramak icap edecektir. Wang-Kuo-wei, bu günkü Yen-men'in kuzey batısına ve Hoang-ho yani Sarı nehrin doğu sahiline koymaktadır. Burası, Sarı nehrin doğuya giderken Güneye kıvrıldığı yere isabet eder.

2. Mu T'ien-tse Chuan'a göre Yü'ler

Yü'den bahseden diğer önemli kaynağımız da yukarda kullandığımız Mu T'ien-tse chuan'dır. Yukarda söylediğimiz gibi bu kaynak çok efsanevidir. Tarihi bir kaynak olarak kullanmağa yaramaz. İfadesi çok bozuk; aynı zamanda en önemli yerleri de ekseriya silinmiştir. Buna rağmen bu eseri kaynak olarak kullanıp bazı sonuçlara varmak isteyenler olmuştur. Çok şüpheli olmasına rağmen bu kitabı yeniden kontrol ederek çalışmalarımızda kullandık ve bazı sonuçlar elde etmeğe çalıştık. Kiral Mu'nun seferine ait metni ilk defa olarak tercüme ederek ilim aleminin istifadesine sunuyoruz:

"..... İmparator batıya taarruz etti. Ve bundan sonra Yü geçidini geçti. (Beş gün sonra) Yen-chü ve Yü-chih ovasına geldi. (Bir gün sonra) imparator batıya taarruz ederek P'ên'lere geldi. Ho-tsung'un torunu P'ên kontu Shu'ya karşı çıktı. İmparatoru Ch'i'yi de karşıladı. On pars postu ve on iki iyi at verdi. 32 gün sonra imparator da geceledi. Batıda, Ho'da balık tuttu. (Bir ay sonra imparator, Shên bataklığında avlanarak beyaz tilki veya sansara benzer

³⁶ Geniş malumat için bk. Eberhard, *Randvölker Chinas*, 393.

³⁷ Haloun, O L Z 1922, 433.

³⁸ A n - y a n g, 553.

siyah bir hayvan avladı. Ho-tsung'a taktim için (avlamıştı). (Bir gün sonra) imparator Ho-shuei'in (yani Ho nehri veya suyu) kenarına geldi,,

Mu T'ien-tse chuan, I, 3 a.

Diğer bir metin ise yukarda geçen P'ên'in nerede olduğunu gösteriyor. Bunun da ilk tercümesini yapıyoruz:

"İmparator P'ên'ler nezdine gelerek, P'ên kontu Shu şerefine içti. Tsa o bataklığının yukarısında, ... t o dirşeiğinde, Ho'nun güneye döndüğü yerdedir.....

Mu T'ien-tze chuan, 4 (II a-b)

• Bir gün sonra kavuştuğu P'un kontluğu Hoang-ho'nun güneye kıvrıldığı yerde olduğuna göre Yü-chi'den bir günlük mesafede bulunuyordu.

3. Kuan-tse'ya göre Yü'ler.

Kuan-tse'nın yukarda kısaca tenkidini yapmıştık. Kuan-tse'da Yü-chi'ler hakkında bulunan bir kaç önemli madde ilk yerleri hakkında oldukça önemli ip uçları vermektedir. Bu kaynaktaki malûmatın kronolojik tenkidi yapılmadan alınması büyük bir ihtiyatsızlıktır. Wang-Kuo-wei'ye göre Yüchi'ler hakkındaki bu bilgi, Kuan-tse'ya Lüshih, Wên-ti, Ching-ti, zamanlarında yani 187 ile 156 arasında ilâve edilmiştir³⁹. Wang Kuo-wei'in bu kronolojiyi yapışı bir maksat içindir. Bunu aşağıda anlatacağız. Fakat yüksek bir tenkit kabiliyetine malik olan bu alimin-fikri aşağıdaki maksada rağmen-iyi bir sıhata maliktir⁴⁰. Kuan-tse'da, Yü-chi'lere ait kısımların ilim alemindeki ilk tercümelerini veriyoruz:

"22 (73), 130 a - Yeşim taşı Yü-chi'de çıkar. Altın Ju ve Han'dan çıkar. İnci, kırmızı sahradan çıkar. Doğuda batıda, güneyde, kuzeyde 7800 li uzaklıkla Chou'a komşudurlar,,

"23 (73), 130 b - Yeşim taşı, Niuchih⁴¹ hududundaki dağdan ; v s. ,,

"23 (78), 137a - Kuzeyde Yü-chih yeşim taşı kullanılır⁴²,,

"23 (78), 138 b - Yeşim taşı Yü-chih'in hududundaki dağdan çıkar. Chou'la arası ölçülürse 7800 li'dir.

"23 (80), 143 b. - Yü-chih'ler vergi vermeyip yerine (bir nevi yeşim taşı) vermeği rica ettiler. K'un-lun'dakiler haraç vermeyip (birkaç nevi) taş vermeği rica ettiler. 800 li'deki Yü-chih'lere kavuşulabilir ve haraç alınabilir 800 li'deki K'un-lun'a kavuşulabilip haraç alınabilir,,

³⁹ Bu husus için bk. Haloun, *Tocharer*, 60-62, 90.

⁴⁰ Yü-chi'nin yegâne varyantı budur.

⁴¹ Yeşim taşlarının neyelerini tercüme etmiyoruz.

⁴² Chavannes, M. H. III, 643.

Yukardaki vesikalar bize iki imkân verebilir. Birincisi, Yüe-çi'lerin göçlerinden sonra bu kısımların yazıldığıdır. İkincisi ise, ilk Yüe-çi'lere ait olduğudur.

Birinci ihtimal yukarda ismi geçen Çin alimi Wang Kuo-wei tarafından ileri sürüldü. Ona göre bu maddeler Kuan-tze'ya, Yüe-çi'lerin Hsiung-nu'lar tarafından koğulmasından sonra girmiştir. Bu kısımlar ilâve edildiği zaman, Yüe-çi'ler Türkistanda bulunuyorlardı. Wang Kuo-wei'in yaptığı bu kaynak tenkidini biz de burada kabul etmek mecburiyetindeyiz. Bu yönü çok kuvvetli olan Wang Kuo-wei'in nazariyesi tarihi hadiseler bakımından birden bire aksıyor. Çünkü, Wang Kuo-wei'e göre Yüe-çi'ler Türkistanın kuzeyinden değil; güneyinden gitmiştir. Bunda da bir maksadı vardır. Malûmdur ki Çinde yeşim taşı yoktur. Yeşim taşının merkezi, Türkistandaki Hotan şehri ve civarındır. Ona göre bu maddeler Kuan-tse'ya Yüe-çiler Hotandayken girmiştir. Başka bir etüdümüzde mufassal olarak göstereceğimiz gibi, Yüe-çi'lerin göç yolu, hiç bir zaman Türkistanın güneyinden, yani Hotan civarından geçmemiştir. Türk tarihi bakımından bu nazariye çok şüphelidir. Halbuki bir sinolog için bu izah kâfi ve ikna edici olabilir.

Şu halde bahsedilen bu Yeşim taşı dağı nerededir? Çin tarihlerinde, bu Yeşim taşı dağları hakkında biraz bilgi vardır. Fakat bunların hemen hemen hepsi efsanevi ve ilmi etüdlerde kullanılamaz malzemedir. Çinlilerce, henüz Hotan tanınmamışken bahsettikleri Yeşim Taşı dağı K'un-lun dağıdır. Chavannes'a göre K'un-lun dağları Doğu Türkistan'ı Batı Türkistan'ından ayıran dağlardır⁴³. Marquart ise Ch'un-ch'iu'nun kaydına dayanarak Hotan güneyindeki dağlar olduğunu söylüyor⁴⁴. Bunlar Wang Kuo-wei'in tezini destekler. K'un-lun'un, Ta-hsia'nın doğusunda zikredilmesi ve bambu çubukları vadisinden bahsedilmesi, bu kısımların Chang Ch'ien'in seyahatından sonra ilâve edildikleri zannını veriyor.

Yü'ler Yeşim Taşı dağında mıydılar?

K'un-lun problemi

Franke, Yüan-yü'nün yalnız Pamirdeki K'un-lun olmadığını, eski zamanlarda bu silsilelerin Çin içine sokulmuş kısımlarının da böyle tesmiye edildiğini söyledi. Ve zikredilen Ta-hsia'nın, Changch'ier'in Ta-hsia'sı olmadığını; Şansi'deki Ta-hsia olduğunu; K'un-lun'un ise biraz sonra inceliyeceğimiz Yü-kung'un K'un-lun'u olduğunu haklı olarak ileri sürdü⁴⁵.

Bu suretle K'un-lun Çine gitti ve kadimleşti. Malûmdur ki sonraki zamanlarda, Türkistan yolu açıldıktan sonra, Çindeki eski yer isimleri batıya doğru kaymıştır. Bu sebeple K'un-lun da Ta-hsia gibi

⁴³ Marquart, *Eranşahr*, 207.

⁴⁴ Franke, *Hirtheftschrift*, 133.

⁴⁵ Yü-kung, I, 83; Franke, *Türkvölker*, 34.

Chang Ch'ien tarafından batıdaki dağlara isim olarak verilebilir. Malûm olduğu üzere Çinliler ve Çin coğrafyacıları bu bakımdan çok egosantriktirler. K'un-lun esas itibariyle bir dağ ismiydi. Sonradan memleket ismi de olmuştur⁴⁶. Esasen bu dağ, tarihi olmaktan ziyade, efsanevi bir dağdır. O dağda, dokuz katlı ilâh şehirleri vardı. Bir cihan dağı mahiyetini haiz Hsi Wang - mu cenneti de buradadır. Çinlilere göre yeşim ve daha diğer kıymetli taşlar hep bu dağlardan gelirmiş. Gene böyle efsanevi bir dağ olan K'un - shan'la birliği çok muhtemeldir⁴⁷. Daha sonraki zamanlarda K'un - lun efsanelerine Hind tesiri de karışmıştır. Bu suretle daha karışık ve karanlık bir problem meydana gelmiştir⁴⁸. K'un-lun'un yerini gösteren en sıhhatli kaynağımız Yü - kung'dur. Burada haraç getiren memleketler arasında K'un - lun'un da ismi geçmektedir. Belgenin Türkçeye tercümesi şöyledir :

"Lung - chou'un toprağı sarı ve tefriş edilmiştir. Tarlaları birinci nevi, haraçları altıncı nevidir. İmparatora haraç olarak Yeşim taşı ve diğer kıymetli taşlar getirirler. Chi - shih dağından kayıklarla Lung - men ve oradan da Batı Ho'ya giderler veya Wei, Jo ırmaklarıyla giderler. Ch'ü - sou'lar⁴⁹ haraç olarak posttan kumaşlar getirirler⁵⁰. Hsi Jung'lara tâbidirler.

Yü - kung, I, 83.

Kayıklarla gelindiği söylenen Chi-shih dağı, Hoang-ho batısında veya Kansunun kuzeyindedir. Ancak bu suretle Hua'ya inilebilir. Eğer A. Hermann gibi Alaşan dağları civarına konursa ve nehir yolu takip ettirilirse Hoang - ho'nun geçilmeğe müsait olmayan yukarı kısımları buna müsaade etmez. Bu halde kavimlere kara yolu takip ettirilebilir. Buna göre, üç kavmin daha cenuba ve batıya alınması icap eder. Çünkü Alaşan dağlarının kuzeyinden gelmeleri iktiza eder. Eğer Jo ve Wei yolları takip ettirilirse, yerleri daha kuzeye iner. Kat'î bir hudut tayini mümkün değildir. *Yalnız şunu diyebiliriz ki Şensi batısında, Kansu kuzeyinde Alaşan stepleri gibi birbirine yakın bölgelerde aranabilir.*

Karasu (Huei-shuei) nerededir ?

Mu T'ien-tse Chuan, yeşim dağlarının bulunduğu yerden bahs ederken Karasu civarında bulunduğunu kaydediyor. Bu hususa ait kısmın tercümesini yukarıda yapmıştık. Nefrit dağlarının toplandığı yer herhalde yeşimin biricik büyük tarlalarının bulunduğu K'un-lun'dur. Bu sebeple Karasu'nun yerini ve akışını takip etmek, K'un-lun'un

⁴⁶ Prof. Eberhard, Çin'in Şimal komşuları, 55.

⁴⁷ W. Eberhard, Lokal Kulturen, 246-248.

⁴⁸ Bunların Alaşan steplerinde olması muhtemeldir.

⁴⁹ Bu kumaşlar, deriden çıkarılmış ince şeritlerle örülür.

⁵⁰ Mu T'ien-tse chuan, 2, 7 a-b.

yerini kısmen tespit etmek demektir. Eğer aralarında bir uygunluk olursa K u a n - t s e ile M u T ' i e n - t s e birbirini teyit ediyor demektir.

Yukarda da söylediğimiz gibi Nefrit yaylasındaki kabile isminin birinci hecesi veya karakteri silinmiştir. İleri sürülen nazariyeler, sözün ikinci hecesine bakılarak yapılmıştır. M u T ' i e n - t z e ' n i n bu kayıtlarını K u a n - t z e ' n i n d a k i l e r l e karşılaştırmak mecburiyeti vardır. Çünkü, her ikisi de Yeşim taşı problemiyle ilgilidir. İmparator M u, Nefrit dağlarına varabilmek için Karasuyu takip ediyor. Önce kuzeye ve sonra da doğuya dönüyor ⁵¹.

Yukarda da işaret ettiğimiz gibi, yeşim taşı dağlarının K a r a s u civarında olması, aradığımız kabilenin yerini, bize buldurmağa kâfi gelir kanaatını veriyorsa da K a r a s u ' n u n da efsanevî bir mahiyette olması bu husustaki çalışmaları şüpheli bırakıyor. Nehri muayyen bir sahaya koymak da imkânsızdır. Ancak nehrin bulunması muhtemel olan sahanın en batı ve en doğu hudutlarını gösterebiliyoruz. Batıda S a n - w e i, yani ya K a n s u veyahut da B u l a n g ı r göl; doğuda ise L i a n g eyaletidir. Haloun gibi kat'i bir yere yerleştirmek imkânsızdır ⁵². Bu duruma göre bu saha, Y ü - k u n g ' u n K ' u n - l u n ve civarı hakkında verdiği bilgiye uygundur.

Yeşim taşı dağlarını orta veya kuzey doğu K a n s u ' y a koyduğumuza göre Y ü - c h i ' n i n de bu civarda olması gerekir. Y ü - c h i ' l e r i n bulunması muhtemel olan saha, N i n g - h s i ' n i n güney doğusuna ve Ş e n s i batısı, O r d o s kuzeyine kadar genişliyebilir.

D) — İlk Yüe-ci'lerden bahseden sahte kayıtlar

İncelediğimiz kavmin ismi - yani Yüe-çi'lerin - ancak H a n devri kaynaklarında Y ü e h - c h i şeklinde yazılmıştır. Bu yazılışa, bundan evvelki kaynaklarda rastlamıyoruz. Bu isim, herhalde başka karakterlerle yazılıyordu. Esasen bir sülâle değişince, o sülâle ile birlikte kavim isimlerinin imlâsının da değiştiğini biliyoruz. Hülâsa, H a n devrinden evvel, Yüe-çi kelimesini teşkil eden karakterlerin kullanılmadığı bir gerçektir. Bu vaziyette, yazılış tarihi H a n devrinden çok eski zamanlara ait olan eserlerde, Yüe-çi'lerin maruf adlarıyla ve imlâsiyle zikredilmesi şüpheli görülmektedir. Bu kaynaklardan birincisi C h o u sülâlesi zamanında yazılmış Y i h C h o u - s h u ' d u r. Yüe-çi'lerin isminin geçtiği yerin tercümesi aynen şöyledir:

"*Tam kuzeyde, K ' u n g - t ' u n g, T - a h s i a, S o - c h i u, K u - t i, T a n - k o* ⁵³, *M o, J u n g, c h a i barbarları, H s i u n g - n u, L u - f a n, Y ü e h - c h i, H s i e n - l i, C h ' i - l u n g doğusunda.*"

Bu liste de C h ' e n g - l i s t e s i n i n bir devamıdır. Kavimlerin getirdiği haraçlardan bahseder. Fakat dikkat edilirse, gözümüze oldukça büyük

⁵¹ Ü e - t s i, 304, not 3; *Tocharer*, 163, n. 2.

⁵² T a n - l i de olur.

⁵³ Bk. Franke, *Türkvölker* 117, n. 1; *Maenchen-helfen*, A M, I. 561.

bir değişiklik çarpar, listenin devamı okunursa daha fazla hayret edilir. Çünkü, bir çok Hint kavimlerinin ismi de geçer. K'ung-t'ung, Ku-ti, Tan-li, Ch'i-lung boylarını tanımıyoruz. Sochiu, Kaşgardır. Ve Çin literatüründe ilk defa Chang-ch'ien'in seyahatından sonra rastlanır. Lu-fan, Hsien-li, Hun hükümdarı Mao-tun'la ilgili kavimlerdir⁵⁴.

İkinci bir sahte kaynak faslı olarak da Chou'lara ait Shan-hai-ching'in şöyle bir kaydına rastlamaktayız :

*"Akan Kum (yâni Gobi çölü) ün dışındaki memleketler :
Ta-hsia, ve Yüeh-chih memleketleridir.,*

Shan-hai-ching, 13, 60 a.

Eğer bunun sıhhatinden emin olabilsek, çok kıymetli bir vesika olarak kullanırdık. Fakat Çin kaynaklarının tenkidiyle uğraşan bütün bilginler, Shan-hai-ching'in bu faslının sahte olduğunu söylerler. Esasen bu kaynağın verdiği bilgiyi teyit eden ve o devre ait başka bir kaynağımız da yoktur. Durumun anlatılışı, Chang Ch'ien'den sonraki bilgilere dayanıldığını gösterir.

Bununla beraber Hsiung-nu'lardan evvel yazılmış kaynaklarda Yüeh-chi kelimesinin bulunacağına ihtimal vermiyoruz. Bu kelimenin yerini tutan herhalde bir ad vardı. Fakat bunu tespit şimdilik imkânsızdır.

Bunlardan başka bir de Yüeh-chi tao meselesi vardır. Han-shu'ya göre bu ek, barbarların bulunduğu yer isimlerinin sonlarına ilâve edilirdi⁵⁵. Bunlar üzerinde çalışan Hsü Chung-shu, bize epey malûmat vermektedir. Bu yazarın verdiği bilgilerin malzeme olarak kıymeti vardır. Fikirleri bir çocuk kadar geridir. Yüeh-chi tao, bugünkü An-ting dedir. Bundan başka Han-shu'nun Hsiung-nu'lar bahsi An-ting'de Wu-chi denen bir kavmin de bulunduğunu kaydetmektedir⁵⁶.

Ta-hsia ve arzettiği problemler

Ta-hsia veya Tohar dendiği zaman biri doğuda Çin hudutlarında, diğeri ise Baktıryan ve civarında olmak üzere iki yer hatıra gelir. Bu kelimeler etnik bir mefhumu mu yoksa coğrafi bir sahayı mı ifade ediyorlardı? Bu hususta şimdilik fazla bir şey söylemeyeceğiz. Neticeyi okuyucularımız tetkiklerimizin seyrinden ve vesikalarımızın sıhhatından çıkarsınlar.

a) Çinde Ta-hsia

Çin kaynaklarında coğrafi ve etnik bir Ta-hsia tabirine rastlanmaktadır. Bir çok tetkiklere rağmen rağmen halâ eski karanlık mahi-

⁵⁴ Hsü Chung-shu, *An-yang*, 549.

⁵⁵ Han-shu, 28 B, 2 b.

⁵⁶ O. Franke. *Türkvölker*, shf. 118.

yetini muhafaza eden bu tabir en eski Çin kaynaklarında bile geçmektedir. M. Ö. III. cü binde Hoang-ti'den bahseden metinlerde de görülür. Bir yer ismi olması çok muhtemeldir⁵⁷. Daha sonra astronomik bir mahiyet taşıyarak bir coğrafi tabir mahiyetini alır⁵⁸. Meşhur pirenlerden Huan (685-643) yaptığı seferlerden bahsederken Kuzey dağlarda *Jung*'ları yendiğini; bilâhère batıya geçip Ta-hsia'yı yendiğini ve "Hareket eden kumları,, yani Gobi çölünü geçtiğini; Pei-êrh dağına⁵⁹ çıktığını soylüyor⁶⁰. Szu Ma-ch'ien, Ts'in sülâlesinin kuruluşunu anlatırken diyor ki:

"Batıda hareket eden kumları geçti⁶¹, güneyde Pei-hu'nun ötesine kadar malik oldu. Doğuda, Doğu denizinin efendisi oldu. Kuzeyde Ta-hsia'yı geçti,,⁶².

Shih-chi'ye göre Ta-hsia bir kuzey memleketidir. Ta-hsia, Li-chi adlı kaynakta ise bir şarkı ve dans adıdır⁶³. Bu garabet bazı bilginlerin nazarı dikkatini çekmiştir⁶⁴. Bu duruma göre Ta-hsia adlı memleketten gelen bu dans ve şarkılar Çine yabancı idi. Ve bunun için de geldiği memlekete göre isimlendirilmişlerdi. Yabancı kültürü, bilhassa san'atı Çine kolaylıkla nüfuz edebiliyordu.

Ta-hsia'nın incelenmesinde göz önünde tutulacak diğer enteresan nokta da meşhur Çin sülâlesi Hsia ile isim benzerliği bulunmasıdır. Bu sülâle zamanında da Ta-hsia dansı yapılmış⁶⁵. Biz bu hususları tetkike girişecek değiliz. Evvelce güneyde olan Hsia sonradan Şansinin kuzey batısına çıkmıştır. Hsia ile Ta-hsia'nın bu zamandan daha eski zamana ait münasebetleri bulunup bulunmadığı hakkında bir fikrimiz yoktur⁶⁶. Çinin ortasında hiç bir Ta-hsia adlı yerin bulunmadığı bu problem ile uğraşan bütün bilginlerin malûmudur. O. Franke'nin görüşüne göre Ts'in sülâlesi zamanında Ta-hsia esas itibarile Kansu'da bulunuyordu⁶⁷. Haloun, İndo-Cermen nazariyesini

⁵⁷ E. Chavannes, *Mémoires historiques*, II, shf. 20; Haloun, *Tocharer*, shf. 4.

⁵⁸ Chavannes'a göre bu dağ, Şansi eyaletinin P'ing-lu nahiyesinin arazisi üzerindedir (*Mémoires historiques*, III, shf. 425, n. 5). Dağın diğer ismi Ta-hiang ismi için bk. Chavannes, *aynı eser*, IV, shf. 59.

⁵⁹ Akan veya hareket eden kum, Gobi çölüdür.

⁶⁰ Chavannes, *Mémoires historiques*, II, shf. 148.

⁶¹ F. S. Couvreur, *Li-ki*, I, shf. 674.

⁶² Couvreur şöyle tercüme ediyor: (Ils exécutaient le chant Ta-hia en faisant des évolutions. On exécutait aussi le chant «Jû» qui venait des tribus étrangères du sud (Li-ki, I, shf. 732, n. 10.)

⁶³ Shih-chi, 31; Chavannes, *Mémoires historiques*, IV, shf. 12; O. Franke, *Türkvölker*, shf. 120; Haloun, *Tocharer*, shf. 37-39.

⁶⁴ Franke, Tso-chuan'ın şerhine dayanarak Ta-hsia'yı cenubi ve orta Şansi'ye koyuyor (*Das alte Ta-hsia der Chinesen*, Hirthfestschrift, shf. 129; Haloun, bunun çok müphem olduğu ileri sürüyor (*Tachorer*, shf. 21).

⁶⁵ O. Franke, *Hirthfestschrift*, shf. 35.

⁶⁶ Haloun, *Tocharer*, shf. 43.

⁶⁷ *Aynı eser*, shf. 43-44; M. Granet, Ta-hsia'yı Schih-ch'en le birleştirir (*Danses*

teyit için kendini boşu boşuna zorlamakta ve mümkün olduğu kadar batıya almağa çalışmaktadır. Esasen Haloun'un etüdünde bir insicam olmadığı gibi fikirlerinde de bir birliğe rastlanmaz. Ona göre Ta-hsia'nın Şansi'ye konması oldukça güçtür. Bununla beraber Akan Kumun yani Gobi çölünün, Çin hudutlarının kuzeyini ve batısını kapladığını da unutmamak lazımdır⁶⁸. Haloun'u tahrik eden siyasi hisleri Ta-hsia'nın Gobinin ötesinde olduğunu iddia ettirecek kadar ileri götürüyor⁶⁹. Bizim fikrimiz bu kadar müfrit olmamakla beraber Şansi'ye konmamasına biz de taraftarız. Bununla beraber Ta-hsia ile Tohar'ın aynı şey olmadığı hakkında Haloun'un ileri sürdüğü fikir isabetlidir. Franke ile Haloun bu meselede anlaşamamışlardır⁷⁰. Haloun'un ileri sürdüğü bu fikir, başka bir etüdümüzde tenkit edeceğimiz Marquart'ın Ta-hsia=Tohar nazariyesini de sarsmaktadır⁷¹. Her ne kadar Haloun'nun bu nazariyesi biraz şüpheli ise de Türk tarihi için büyük bir kıymeti haizdir. Haloun, incelemelerile şu neticeye varıyor ki Ta-hsia Çince bir kelimedir. Ve Hsia kelimesinden türemiştir⁷².

Burada mevzu bahs olan Toharlar Ptoleme vs. tarafından zikredilen Çin Tohar'larıdır. Esasen Tahsia=Tohar nazariyesine o zamanki telâffuz ve fonetik kuralları da müsaade etmemektedir. Karlsgren⁷³ ve Simon⁷⁴ Tahsia sözünün ilk karakterinin Han zamanında * d'âd veya * t'âd olarak telâffuz edildiği kabul ediyorlar. Kelimenin son karakterinin eski telaffuzu, gene Karlsgren ve Simon'a göre * g'a⁷⁵: * g'ag⁷⁶ dir. Bunlara göre kelfmenin eski şekli (d'âd) - g'a (g'ag) olur. Eski Çincenin fonetik kurallarına göre bu mümkün değildir. Çünkü birincinin son sesi dentalle; ikincinin başsesi boğazlı guttural yanyana gelince "z g", sesi meydana geliyor ve bu suretle Tohar'la aynı olması imkânsızlaşıyor⁷⁷.

et légendes, II, shf. 581, n. 3). Sh'eh'en için bk. Chavannes, *Mémoires historiques*, IV, shf. 476; Haloun, *Tocharer*, shf. 4-7; Tarihi kıymeti için bk. Franke, *Geschichte des chinesischen Reiches*, I, shf. 79.

⁶⁸ *Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen zu Berlin*, OSTASI-ATISCHE STUDIEN, 1926, shf. 109-114. (MSOS)

⁶⁹ Franke, *Hirthfestschrift*, shf. 120; *Türkvölker*, shf. 33-41; S. Feist, *Hirthfestschrift*, shf. 220-237; Marquart, *Eronşahr*, shf. 318-320.

⁷⁰ Haloun'un tenkitleri için bk. ZDMG, 1939, s. 60-61.

⁷¹ Haloun, *Tocharer*, s. 201.

⁷² Aynı eser, s. 37 n, GI; ZDM, 1939, s. 288.

⁷³ Karlsgren, *Grammata Serica*, 317 a, keza BMFEA, 1932, 177-178; BMFEA, 1934, 15-16. Konow da Karlsgren'in restore ettiği şekli kullanıyor. ASIA MAJOR IX, s. 463. Franke, yanlış olarak «*Analytic dictionary*» deki (Par. 952) orta devirlerin telâffuzunu kullanıyor. MSOS, s. 113.

⁷⁴ MSOS, 1928, 178-179.

⁷⁵ Karlsgren, BMFEA, 1932, 131-146, 171; JRAS, 1928, 809-10; Franke, MSOS, 1926, s. 113. Haloun, *Tocharer*, s. 136 n, 1.

⁷⁶ ASIA MAJOR, (AM), X, 440-42. MSOS, 1927, s. 163-167.

⁷⁷ O. Franke, eski telâffuzunun tam olarak tespitinin mümkün olmadığını iddia

O. Franke'ye göre M. Ö. I. ci asırda görünen Ta-hsia kuzey batı Kansu'da ve Gobi çölünün güney doğu hudutlarındadır⁷⁸. Han devrinde bunların sayısı fazlaşır. Bugünkü Ta-o-ho nahiyesi de, Lan-chou'un karşısında, ve Kansu'nun güney doğusunda, T'ien-chi nahiyesinde bulunurlar⁷⁹.

O. Franke'nin, Ta-hsia'nın siklet merkezini Kansu'ya vermesi ve Kansu'da klâsik coğrafyacılar tarafından mevcudiyeti bildirilen Toharlarla birleştirilmesinde hususi bir maksat vardır. Andersson'un buradaki hafriyatları herkesçe malûmdur. Bu hafriyatlarda elde edilen eşyalar Avrupa ve Önasya buluntularıyla büyük bir müşabehet arzederler. Bununla beraber dünyanın her tarafındaki prehistorik kültürler birbirine benzerler. Tarihten önceki devirlerle uğraşan arkeologlar mukayeselerini etnik esaslara göre değil; yalnızca bulunan eşyaların tavsif ve tarifine göre bir metod kabul ederlerse daha müspet hareket etmiş olurlar. Franke, Çindeki bu kültürleri, Tripolje kültür çevresinden gelenlerin yaptığını söylüyor ki bu bir demagojiden ibarettir.

Verdiğimiz izahlara göre Ta-hsia'nın Kansu Tohar'lariyle ilgisi çok meşkûk ve baktiryandaki Ta-hsia ile de hiç bir ilgisi yoktur⁸⁰.

b) Çinde Toharlar

Toharlardan ilk bahseden klâsik kaynak Strabonun coğrafyasıdır⁸¹. Biz buradaki Toharları, zaman bakımından başlıca iki kısma ayıracağız.

1. Klâsik kaynakların zikrettiği Toharlar.
2. Hint kaynaklarının ve bunlardan naklen Çinlilerin zikrettikleri Toharlar.

etmekte ve bu suretle fonetik zorlukları bertaraf ederek Ta-hsia = Tohar birliğinin ispat edilmesini istemektedir. Bundan gayesi Çin'in batı kısımlarında arkeolojik kazılarda bulunan kültürleri Toharlara yani kendilerine göre İndo-Germenlere maletmektir. Şunu söylemek isteriz ki bu fikrin ilmi bir kıymeti yoktur. Franke'nin yazısı için bk. MSOS, s. 113; Franke, Hirthfestschrift, s. 128, 133.

⁷⁸ Franke, MSOS, 1926, s. 105.

⁷⁹ Franke, *Geschichte*, I, s. 46-47; III, s. 30. Bu kültür, Hoang-ho boyunca Honan'a kadar ilerler, Yang-shao kültürü ile akrandır. Bu husus için bk. H. G. Creel, *La naissance de la Chine*, s. 44 vs. Aynı kültür Bukovina ve Cucuteni kültürleriyle de akrabadır (H. Schmidt, *Prehistorisches aus Ostasien*, ZFE, 1924, Heft 5; Andersson, *Der weg über die Steppen*, BMFEA, 1929, s. 155). Kültürün menşei Avrupalı olmaktan ziyade Asyalıdır. Bk. H. G. Creel, aynı eser, s. 45.

⁸⁰ O. Franke de elde bir delil bulunmadığından Ch'ang Ch'ien'in Ta-hsia' siyle Çindeki Ta-hsia'nın birleşmesini ilmi görmüyor: «*Immerhin würde dies alles noch kein genügend gesund sein, um eine identität des Ta-hsia Tschang-k'ien's mit dem Ta-hia des alten china für möglich zu halten*» Hirthfestschrift, shf. 126. E. Chavannes da ilgileri bulunmadığına kanidir: «*Le Ta-hia dont il est ici question ne doit être confondu avec le royaume Greco-Bactrien qu'on appelait Ta-hia au temps de l'empereur Ou; à l'époque de Ts'in Ch'hoang-ti, les connaissances des Chinois ne s'étendaient pas aussi loin dans l'ouest et, comme on le voit par ce texte, on donnait le nom de Ta-hia à un pays du nord*». Mémoires historiques, shf. 143, 6.

⁸¹ XI, VIII; 3; Sigmond Feist, Hirthfestschrift, shf. 74.

Biz burada birinci üzerinde duracağız. İncilerle Yüe-çi'lerin ilgisi çok azdır. Siyasi maksatlarla bu gibi tarihte tenkit usulüne göz yumarak Avrupalı bazı bilginler gibi hataya düşmek istemiyoruz. Ptoleme bize Kansu'nun batı hudutlarında *Θαγῶροι* halkından ve *Θάγουρον* dağından bahseder⁸². Bunların bir *Θαγῶρα* şehri de vardır⁸³. Ptoleme'ye göre 20 tul dereceleri üzerinde ve Chang-an'dan 325 kilometre uzaklıktadır. *Θαγῶροι* kavmi de burada oturur. Oturdıkları yer dağın güney-doğusudur. *Θαγῶρα* şehrinin arazisi Sarı ırmağın üçüncü kolu yani bugünkü Wei-ho'ya yakındır. Dağın Chang-an'a uzaklığı ise 510 km. imiş. Bu durumda şehir dağa göre epey doğuda bulunuyordu⁸⁴. Ptoleme'nin verdiği izahata göre *Θαγῶρον* dağıni bugünkü Alaşa'nın yerine koyabiliriz. Şehirle yanındaki dağı ise —güney-doğudaki mesafeye bakarak— Sarı nehrin güneyine koymak mümkündür. Haloun'un Kansu'daki Ta-hsia'ya yer olarak gösterdiği Ning-ting ise daha batıda kalır⁸⁵. Franke'nin nazariyesine bu yerleştirme uygundur. Şu halde, Toharlar küçük Yüe-çi'lerin doğusunda bulunuyorlardı. Kelimenin menşei, ait olduğu kavmin mahiyetini ve Çin — Baktiryan Ta-hsia'sile ilgisini bilmiyoruz. Belki de sonradan Küçük Yüe-çi kitlesi olabilir.⁸⁶

Çin Toharlarının yeri hakkında kıymetli bilgiler veren diğer müverrih Plin'dir. Yüe-çi'ler hakkındaki etüdümüzde aynen ictibas ettiğimiz kaydında "Ab Attacoris," diye cihet göstererek söze başlıyor. Bundan sonra Phuni ve Tochari'leri saymağa başlıyor. Charpentier, Phuni'leri sayıp Toharları onların doğusuna koyuyor⁸⁷. Bu nazariyeyi kabul eden O. Franke, bunların Çin'in kuzey-batı hududunda bulduklarını ve *Hsiung-nu*'larla hem hudut olduklarını ileri sürüyor⁸⁸. Franke, Coédés'in kitabından bazı vesikalar da çıkararak Toharların "Seres," yani Çinlilerle komşu olduklarını ispat etmek istiyor⁸⁹. Bu fikirler oldukça ilmi ve hakikate yakınsa da vesikaların azlığı dolayısıyla şimdilik kat'i bir sonuca varmak imkânsızdır.

C) Menşei Baktiryanda gösteren nazariyenin tenkidi

Diğer yandan Baktiryan Toharları buranın en eski sakinleri gibi mütalea edilmiş ve bu görüş bazı bilginler tarafından kuvvetle müdafaa edilmişti. Klâsik kaynaklar, bilhassa Yüe-çi'lerin göçleri sırasında Baktiryanda bir Tohar kavminin mevcudiyetinden bahsederler. Bunlara

⁸² VI, 16,2; Berthelot, *L'Asie d'après Ptolémée*, shf. 246.

⁸³ VI, 16,2; Berthelot, *aynı eser*, 253.

⁸⁴ VI, 16, 8; Berthelot, s. 253.

⁸⁵ Berthelot, *aynı eser*, s. 253.

⁸⁶ G. Haloun, ZDMG, 1939, shf. 242; A. Hermann, *Θαγῶρα* şehrini Kan-chou yani eski Chang-yeh'e koyuyor (Paulis-Wissowa, *Tocharoi*, shf. 1634).

⁸⁷ Charpentier, *Die Ethnographische Stellung der Tocharer*, shf. 354.

⁸⁸ Franke'nin bu izahı akla yakındır (Hirthfestschrift, shf. 127).

⁸⁹ Bu kelimenin Lâtin kaynaklarındaki transkripsiyonları Phrui, Thuri, Thuni, Chuni, Thunni, Thyri, Thyni vs. şeklinde yapılmıştır.

Ammien Marcellini'de katabiliriz. Toharların, Soğdyananın yerli bir kavmi olduğu nazariyesini tutanların başında V. St. Martin geliyordu. Ona göre Toharlar Sirderyanın öte tarafından gelmemişlerdir. Strabon hata etmişti⁹⁰. İngiliz tarihçisi Yule, bu fikri şiddetle reddetti⁹¹. Bir kısmı Toharları Hazar denizinin Doğusundaki İskit'lerin Dahae kabilesiyle birleştirdiler⁹². Δααε kabilesinin hiç bir zaman Baktiryanda görülmemiş olması hasebiyle bunda da muvaffak olamadılar⁹³. Chang Ch'ien, Baktiryana niçin Ta-hsia demişti? Bu, zihinleri senelerce kurcaladı. Durumu herkes kendine göre izah etti. Nihayef Asur kaynaklarında bir Tohar kelimesi buldular ve dediler ki Toharlar Asur imparatoru Sennahrib zamanında da Baktiryanda bulunuyorlardı. Bu, İndogermanistler için mes'ut bir netice ve en iyi bir destektir. Buna dayanarak Çin'deki Toharların bunlardan olduğunu ve buradan gittiğini iddia edebileceklerdi. Hiç kimse Asur kaynaklarından yapılan bu metinlerin tercümelemelerine olsun bir göz atmadı ve bir nas olarak kabul ettiler. Biz Luckenbill tarafından tercüme edilen metinlere bir göz gezdirdik. İsim Tu-hur-ri olarak geçmektedir. Tu-mur-ri diye de okunabilirmiş. Senahrib bir yerde beşinci seferinde Tumurru (veya Tuhurru) muhariplerinin, serçelerin kıralı, kartal yuvaları gibi dik Nippur dağlarında ikametgâhları olduğunu ve boyunduruğuna girmediklerini kaydediyor⁹⁴. Nipur dağı Cudi dağıdır. Cudi dağı civarında bulunan bir kavim ismiyle Baktiryadaki Tohar arasında ne ilgi bulunabilir? Bu tamamıyla bir fantazidir ve ilmi metoda da sığmaz.

⁹⁰ V. de St. Martin, *Les Huns Blancs*, shf. 25.

⁹¹ J R A S, 183, shf. 95.

⁹² Konow kabul etti (Festschrift für Thomsen, shf. 97). Münakaşası için bk. Franke, Hirthfestschrift. shf. 125; Haloun, ZDGM (1939), shf. 260, n. 5; Charpentier, Aynı etüd, shf. 373, n. 1.

⁹³ Hazar denizinin doğusunda, Hyrkanier denen yerin kuzeyinde.

⁹⁴ Luckenbill *The Annales of Sennacharib*, Chicago 1924 s. 35.